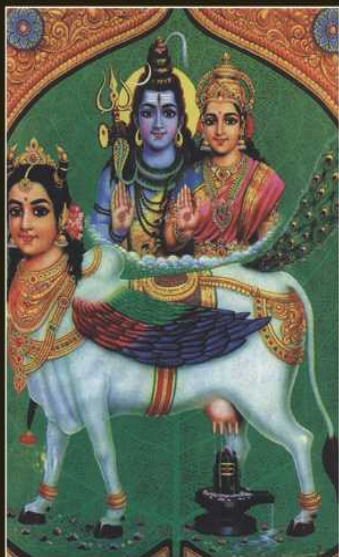

ENCYKLOPEDIE INDICKÉ MYTOLOGIE

*Postavy indických
bájí a letopisů*

JAN FILIPSKÝ

JAN FILIPSKÝ

Encyklopedie
indické
mytologie

POSTAVY INDICKÝCH BÁJÍ
A LETOPISŮ

NAKLADATELSTVÍ LIBRI
PRAHA 1998

© PhDr. Jan Filipský, CSc.,1998
Illustrations © PhDr. Jan Filipský, CSc.,1998

ISBN 80-85983-52-4

O b s a h

Předmluva	7
Slovník	15
Seznam literatury	212
Rejstřík	214

P ř e d m l u v a

Odkazy a upomínky na barvitý a fantastický svět mýtů, bájí a legend nás v Indii provázejí prakticky na každém kroku. Mytologická jména a příběhy zaplňují stránky literárních děl, památek staroindického písemnictví i lidové slovesnosti, náboženská písma i filozofické traktáty, nacházíme je v hudbě i výtvarném umění, v tradiční právní vědě, státovědě i sociologii. Setkáváme se s nimi ale i v běžném každodenním životě, ve jménech osob, míst i historických památek, v názvech firem i běžných výrobků. Hinduističtí bozi a bohyně, strašliví démoni, svatí mužové a kajícíníci na nás shlížejí z barvotiskových obrázků, kalendářů a filmových plakátů, ze stěn chrámových věží a svatyní, zdobí průčelí budov, pohlednice a svatební oznámení, přívěsky na klíče, odznaky, ozdobné i užitkové předměty, šátky, ubrousky a dekorativní textilie, ožívují taneční a dramatická představení, skýtají nevyčerpatelný zdroj inspirace malířů, řezbářů a kameníků, kovotepců i kovolijců, filmových a televizních tvůrců, básníků i prozaiků i lidových vypravěčů. Návštěvník jižní (stejně jako jihovýchodní, hinduistickou kulturou výrazně ovlivněné) Asie si možná ani neuvědomuje, že když cestuje leteckou společností *Garuda*, vznáší se na perutích mytického orla, jízdního prostředku boha Višnu, v taxíku značky *Máruți* („syn větru“) se ocitá pod ochranou opičího vládce Hanumána, záračného letce a skokana, patrona potulných zápasníků a akrobatů, jenž proslul jako spojenec Višnuova vtělení Rámy v boji s demony, že když kouří *Ganěšovo* bídí (svitek tabáku) či do svého auta použije *Ganěšovo* mazadlo, kvalitu zakoupeného výrobku osvědčuje slonohlavý bůh moudrosti, a když smaží na oleji značky *Vanaspati* („pán lesa“), zárukou pravosti je mu jméno vládce rostlin *Sómy* a zároveň ve dřevě skrytého boha ohně *Agniho*. Dokonce i ten nejobyčejnější úkon všedního dne slibuje návštěvu pestrého a mnohotvárného světa bohů, světců a démonů, který vám chce přiblížit naše knížka.

Dávni mudrcové věřili, že jméno předurčuje budoucí osudy jednotlivce, jeho zjev, postavu, povahové rysy a založení, záliby i povolání. Proto hinduisté dodnes jeho volbě připisují značnou důležitost, neboť věří, že tím formují jeho osobnost. Mohou třeba dítě pro začátek pojmenovat Anámika („beze jména“), a zajistit mu tak budoucnost, jakou si samo vytvoří, bez předem daných omezení, mohou se rozhodnout pro libozvučně znějící jméno bez zvláštního významu, anebo

zvolit některé z četných jmen mytologických postav či legendárních hrdinů, ztělesňujících tradiční ctnosti, jež svého nositele nejvíce proslaví. Díky této tradici se i pouhé nahlédnutí do indického telefonního seznamu může proměnit v rychlokurs hinduistické mytologie.

K nejčastějším patří jména, jež tvoří přízviska hlavních božstev hinduistického panteonu; to je prakticky nevyčerpatelný zdroj inspirace, uvážíme-li, že jen bůh Šiva má 1008 epitet, mezi něž patří například *Ardhanárišvara* („pán, jenž je napůl ženou“, tj. Šiva jako ztělesnění mužské a ženské tvůrčí podstaty), *Čandrašekhara* („jenž má v čelence Měsíc“), *Kailásanátha* („pán Kailásu“, tj. hinduistického Olympu), *Mahádéva* („velký bůh“, jedna z Šivových osmi podob), *Natarádža* („pán tance“, tj. Šiva jako božský tanečník, jenž svým tancem ničí a znovuvytváří vesmír), *Nilakantha* („modrokrký“, připomínka na smrtící jed, jež Šiva pohltil, aby zachránil svět, a který mu zbarvil hrdlo do modra), *Sundara* či *Sundarėšvara* („nádherný pán“) a mnoho dalších. Své pozemské jmenovce mají i Šivovi synové, bůh se sloní hlavou *Ganėša* či *Ganapati* („pán zástupů“), pán nebo odstraňovatel překážek (odtud i jména *Vighnadžit*, *Vighnapati*, *Vighnavinájaka* či prostě odstraňovatel, *Vinájaka*) a patron vědění i veškerého podnikání, anebo bůh války *Skanda* („útočník“, případně „výtrysk“), zvaný též *Subrahmanja* („přezbožný, drahý bráhmanům“), *Kárttikėja* („odchovanec Plejád“) či *Kumára* („mládenec“). Protože Skanda jezdí na pávu, najdeme třeba mezi Tamily v jižní Indii či na Šrí Lance příznačné osobní jméno *Majilváhanan* („jehož vozidlem je páv“). Zkrátka nepřijdou ani vyznavačky Šivova ženského protějšku, bohyně *Durgy* („nepřístupná“), *Káli* („černá“) či *Párvatí* („horská“), pro něž se rovněž nabízí široký výběr epitet – *Bhavání* („choť Jsoucího“, tj. Šivy), *Čandí* („lítá“), *Džajantí* („vítězná“), *Kámákši* („žádostivých očí“), *Mínákši* („rybooká“), *Uma* („záře“) anebo *Sinhaváhini* („jezdící na lvu“, podle typického jízdního zvířete).

Rovněž mytologie boha Višnu a jeho deseti vtělení, zázračných podob, v nichž sestoupil na zem, aby zde potíral zlo, poskytuje jeho věrným vyznavačům nepřebornou zásobárnu jmen, z nichž mohou pro své potomky zvolit to nejslavnější. Z běžných Višnuových epitet se jako vlastní jména osob nejčastěji vyskytuje *Anantašajana* („jenž spí na Anantovi“, tj. tisícíhlavém kosmickém hadu Šėšovi), *Džagannátha* („pán světa“), *Hari* („plavý“), *Padmanábha* („lotosopupečný“, připomínka toho, že z Višnuova pupku vyrůstá stvol lotosu) či *Vėnkatėšvara* („pán hory Vėnkata“, tj. Tirupati). Nezřídka nacházíme i jména spojená, oslavující více božských inkarnací zároveň, jimiž jsou třeba *Harikrřna*, spojující Višnu s jeho osmým vtělením, hravým a nezbedným pastýřským bohem Krřnou, jenž se v Bhagavadgítě dává poznat jako nejvyšší pán všehomíra, nebo *Rámakrřna* (v novoinické výslovnosti Rámakřiřna), které navíc připomíná sedmé Višnuovo vtělení, spra-

vedlivého prince Rámu, ústřední postavu eposu *Rámájana*. Do stejné skupiny patří i jméno S. Rádhákřišnana, proslulého filozofa a prezidenta Indické republiky (1962–67), obsahující připomínku nerozlučné milenecké dvojice, boha Kršny a jeho milované Rádhy, pastýřské dívky, jejíž láska symbolizuje prahnutí lidské duše po splnutí s božskou podstatou. Dívky z višnuistických rodin zase mají k dispozici četná přízviska Višnuovy manželky, bohyně štěstí, zdaru a blahobytu *Lakšmí*, ať už je to *Čaňčala* („neklidná“), *Híra* („démantová“), *Indíra* („mocná“), *Kamala* („růžová“, tj. „lotosová“), *Lóla* („měňavá“), či *Šrí* („zářivá“), anebo jména jejich pozemských vtělení, jako je *Rádha* („zdar“), *Síta* („brázda“) či *Tulasí* (posvátná bazalka, *ocimum sanctum*).

Výběr mytologických pojmenování se ovšem neomezuje pouze na postavy bohů a bohyň. Indické ženy se nezřídka honosí jmény svůdných nebeských krasavic, jejichž půvaby dokázaly svést nejednoho svatého kajícíníka z cesty odříkání: patřila k nim třeba horská víla *Ménaka* („z mysli zrozená“), manželka boha Himálaje, jejímž jménem (psaném Maneka) se honosí třeba snacha Indíry Gándhíové a bývalá ministryně životního prostředí Indické republiky, první a nejpůvabnější mezi nymfami *Rambha* („líbezná“), jež se vynořila na svět jako jeden ze zázračných pokladů při stloukání mléčného oceánu, luzná *Tilóttama* („nejlepší mezi zrnky sezamu“), již stvořil nebeský řemeslník Višvakarman z částecek nejkrásnějších věcí na světě, stejně jako svůdná *Urvaší* („rozložitá“), jejíž lásku ke smrtelníkovi zvěčnil básník Kálidása ve svém dramatu *Vikramórvašja* („O Vikramovi a Urvaší“). Oblíbeným dívčím jménem je i *Šakuntala* („vychovávaná ptáky“) podle dcery víly Ménaky, hrdinky dalšího Kálidásova dramatu, *Abhidžňána-šakuntala* („Poznávací znamení Šakuntalino“), jež je považována za pramáti rodu Bharatovců, který dal jméno celé Indii (Bhárat).

Muži zase často nosí jména legendárních válečníků, jež proslavily eposy *Mahábhárata* či *Rámájana*, anebo svatých mudrců, zřeců a kajícíníků, kteří se mnohdy silou pokání pozvedli nad samotné bohy. *Ar džuna* („stříbrný“), *Bhíma* („děsivý“), *Judhištira* („vytrvalý v boji“), *Nakula* („promyka“) a *Sahadéva* („provázený bohy“) připomínají pětici princů Pánduovců, hlavních hrdinů osudového střetnutí mezi dvěma spřízněnými větvemi bharatovského rodu, jež je popisováno v *Mahábháratě*, *Durjódhana* („s nímž je nesnadné bojovat“) vešel do obecného povědomí jako vůdce kuruovských princů, jejich nepřatel, *Angiras* („ohnivý“ anebo „ten, jenž zná trest součástí“), proslul jako obětník bohů, *Bhrigu* („spalovač“) jako zakladatel rodu, jenž lidem přinesl nebeský oheň, *Džamadagni* („stravující oheň“) jako ztělesnění válečnických ctností a *Kašjapa* („želva“) jako bájný demiurg a praotec bohů, lidí i démonů.

Rovněž řada místních názvů na indickém subkontinentě vznikla z potřeby dodat mytickým dějům a příběhům pevné geografické za-

kotvení, zdůraznit výjimečnost určité posvátné lokality, již si některé z božstev vyvolilo za svůj pozemský příbytek, anebo dodat tradičnímu pojmenování mytologizující vysvětlení. Již samotný název Indie, Bhárat, se odvozuje od legendárního vládce a jednoho z velkých patriarchů hinduistické mytologie *Bharaty*, jehož vnuk *Kuru* dal jméno nejenom Kuruovcům, jedné z hlavních znepřátelených stran vystupujících v *Mahábháratě*, ale i bitevnímu poli, dějišti rozhodující bratrovražedné bitvy, jež dodnes nese jméno Kuruovo pole, *Kurukšétra*.

Hory, kopce a pohoří se v hinduismu (ale i v buddhismu a džinismu) těší nábožné úctě jako sídla bohů, příhodná místa k rozjímání i dějiště nescetných legend. V šerém dávnověku prý měly hory křídla, usazovaly se, kde se jim zlíbilo, a narušovaly tak zemskou rovnováhu. Bůh Indra jim proto křídla usekl a rozmístil je tak, aby světu zabezpečily stabilitu. Od té doby se pro horu používá označení *ačala* („nehybná“). Mezi proslavené horské velikány patří himálajské vrcholy *Annapúrna* („plná potravy“, tj. Párvatí jako blahovolná dárkyně hojnosti), *Kédárnáth* („pán luhů“, tj. Šiva), či posvátný *Kailás* v tibetském Himálaji, kde podle tradice dlí Šiva se svou chotí ve věčném objetí, džinistům je svatá hora Ábú v pohoří Árávalí, zvaná též *Arbuda* („nádor“, jméno hadího démona, jehož zahubil bůh Indra), stejně jako pahorek *Párasnáth* v Biháru, připomínající místo skonu Páršvanáthy, předposledního z řady 24 *tírthankarů*, legendárních zakladatelů džinismu, jihu subkontinentu vévodí *Tirumalai* („svatá hora“) či *Tirupati* („svatý pán“), zvaná též *Vénkatáčala* („hora Vénkaty“, tj. Višnu) anebo *Šešáčala* („hora Šešova“, tj. mytického hada, na jehož závitěch Višnu spočívá na hladině předvěkých vod).

Podobně jako jsou hory považovány za údy matky Země, lesy za její vlasy a lidská sídla za její smysly, řeky a vodní toky představují její žíly, prameny života a plodnosti. Až na několik výjimek (Brahmaputra, Gógra, Indus, Satladž a Són) jsou vesměs ženského rodu a těší se posvátné úctě jako bohyně. Nejposvátnější řekou světa je pro hinduisty *Ganga*, jejíž svrchovaně očištná voda smyje nejenom veškerý světský rmut a kal, ale i každou poskvrnu. Každý, kdo Ganze svěří své tělesné ostatky, má zajištěno místo v ráji, kam se podle tradice přenesl dokonce i nečistý pes, když vrána při přeletu posvátného veletoku do ganžských vod náhodně upustila jeho kost. Další z posvátných řek, *Jamuna*, dcera slunečního boha Súrji a sestra vládce podsvětí Jamy, se Ganze svatostí nevyrovná, protože se prý řádně neprovdala, a proto z ní někteří pravověrní hinduisté odmítají pít. *Gódávarí* („poskytující dobytek“) bývá označována jako Ganga Dakšinu a pití její vody prý pomáhá při zažívacích potížích a léčí malomocenství. Řeka dostala jméno podle toho, že světec Gautama jednou nedopatřením zabil krávu a když ji pokropil vodou z Gódávarí, dobytče opět zázračně ožilo. Podle některých pramenů o postavení nejposvátnější řeky soupe-

ří s Gangou jihoindická *Narmada*; kdo se prý dobrovolně utopí v jejích vodách anebo u jejího pramene drží půst až k smrti, dosáhne vysvobození. Zatímco koupel v Jamuně očistí až po sedmi dnech a v Ganze v okamžiku, kdy se do ní někdo ponoří, na Narmadu stačí jen pohledět, aby se člověk zbavil všech vin. Výčet skutečných, fyzicky existujících řek uzavírá legendární *Sarasvatí* („plynoucí, vodnatá“), jež původně pramenila v Himálaji, propadla se do podzemí a u Iláhábádu se stéká s Gangou a Jamunou. Je oslavována jako dárkyně plodnosti, žíru a bohatství a v pozdější mytologii vystupuje jako bohyně hudby, poezie, výmluvnosti, učenosti a vědění, manželka boha Brahmy či Višnu.

Indická mytologie tvoří pestrý, různorodý a mnohohvrstevnatý celek. Její počátky jsou skryty v šeru dávnověku, z něhož se archeologové a historikové pracně snaží vydělit zřetelnější obrysy. O náboženských představách prehistorické civilizace údolí Indu z 3. tisíciletí př. Kr., kterou je podle jednoho z hlavních nalezišť nazývána kulturou *harappskou*, vypovídají pouze nálezy užitkových předmětů, drobných plastik a pečetidel s nápisy v neznámém jazyce i písmu, jež se přes soustředěné úsilí luštitelů dosud nepodařilo uspokojivě dešifrovat. Podle objevu většího počtu kamenných, hliněných či fajánsových válečků, jež vykazují určitou podobnost se znakem mužského pohlaví (*lingam*), v hinduismu spojovaným s kultem boha Šivy, někteří badatelé usuzují, že původ tohoto kultu lze hledat již v harappském období, a na důkaz této hypotézy rovněž uvádějí vyobrazení tzv. *Proto-Šivy* nalezené na několika pečetích. Zobrazuje mužskou postavu s nohama skrčenýma pod tělem, jež má na hlavě členku zakončenou mohutnými rohy, po stranách jejího obličeje se rýsují jakési výrůstky, vzdáleně připomínající další tváře znázorněné z profilu, obklopují ji divoká zvířata a v jejím klíně se rýsuje útvar, který může stejně tak představovat ozdobné zakončení opasku jako ztopořený úd. Tyto skutečnosti vedou k lákavé, avšak nedoložené domněnce, že by se mohlo jednat o Šivu v jeho podobě pána tvorstva *Pašupatiho* anebo o ithyfalického boha plodnosti *Lakulši*, případně – podle podobnosti rohatého božstva s fyziognomií vodního buvola – že Harappané oslavovali plodородnou přírodní sílu skrytou v hovězím dobytku a že ústřední postavu jejich kultu tvořilo buvolí božstvo – *Proto-Mahiša*.

Nejstarší mytologické představy, doložené ve *védách*, sbírkách chvalozpěvů, zaříkadel a modliteb (asi 1200 př. Kr.), se utvářely ještě v indoevropském období, případně v dobách před rozpadem indoíránské spolutnosti. Od Indoevropanů převzali védští Indové samu představu boha (*déva*) jakožto zářivé, nadpozemské bytosti obdařené antropomorfními rysy, lidskými city a slabostmi, stejně jako postavy nebeského otce (*Djaus* či *Djaušpitá*, obdoba řeckého Dia a římského Jupitera), bohyně ranních červánků (*Ušas*, řecká Eós, římská Aurora)

nebo boha bouří (*Pardžanja*, protějšek litevského Perkúnase nebo slovanského Peruna); se starými Íránci sdíleli kult ohně, uctívání předků, výrobu a obřadné pití opojného sómového nápoje (*sóma*, staroíránsky *haoma*), jakož i řadu společných postav panteonu (Mitra-Mithra, Indra-Andra, Vrtrahan-Verethragna, Jama-Jima, Vivasvant-Víhvant aj.).

Bezprostředním pokračovatelem védského náboženství a z něj vyrůstajícího obětního kultu, jenž kladl důraz na dokonalou znalost posvátných textů, jejich bezchybný přednes a přesné provádění rituálních úkonů, se stala nábožensko-sociální soustava *hinduismu*, který se utvářel zhruba od poloviny 1. tisíciletí př. Kr. a dodnes je vyznáním více než čtyř pětín obyvatel Indie. Hinduistická mytologie, jejíž nejstarší podobu uchovávají a zachycují velké staroindické eposy, *Mahábhárita* a *Rámájana*, také přímo navazuje na védské tradice, avšak tvoří zcela svébytný systém s vlastní hierarchií bohů i morálních hodnot.

Z tradičních hinduistických představ vycházejí i mýty a legendy dvou velkých heterodoxních soustav, jež vznikly na indické půdě, *buddhismu* a *džinismu*. Přestože si původní Buddhovo učení svým zdrženlivým postojem k existenci boha a nesmrtelné duše vysloužilo označení „ateistické“ náboženství, ani ono nevylučovalo existenci nadpřirozených bytostí, jež si své božské postavení vysloužily nahromaděním zásluh z předchozích životů; buddhismus *mahájány*, který se rozšířil v Nepálu, Tibetu a zemích východní Asie, výčet mytologických postav rozhojnil o nový panteon pokojných i hněvivých božstev, slitovných *bódhisattvů*, zprostředkovatelů na cestě k vysvobození, nebeských *buddhů* a učitelů-*guruů*.

Stejně tak i nauka, kterou založil mladší Buddhův současník Vardhamána Mahávíra (540–468 př. Kr.), zvaný Džina („vítěz“) a která po něm nese jméno džinismus, obohatila staré náměty, příběhy a představy vlastním, specifickým přínosem, jemuž vděčíme zvláště za hagiografie světců a životní osudy „velkých mužů“ (*šalákápuruša*), světských a duchovních osobností – *tírthankarů* (zakladatelů nauky, tzv. „budovatelů brodu“ přes oceán znovuzrozdávání), světovládných panovníků (*čakravartinů*) a slavných hrdinů, kteří při každém vzestupném i sestupném pohybu kola času ovládají svět.

Encyklopedie indické mytologie, kterou v této podobě poprvé předkládáme českým čtenářům, představuje základní referenční příručku, umožňující pohotově najít potřebné údaje o nejdůležitějších postavách indických bájí a letopisů. (Pod tímto názvem – *Postavy indických bájí a letopisů* – vycházela v letech 1983–86 v časopisu *Nový Orient* na pokračování abecedně řazená hesla, jež posloužila jako východisko při zpracování shromážděného materiálu do revidované a rozšířené knižní podoby.) Od tradičních prací encyklopedického charakteru se liší hlavně tím, že je vědomě koncipována jako slovník ke čtení, který

se neomezuje na holá fakta, ale který jednotlivé „biogramy“ božských, polobožských, démonských i lidských hrdinů, známých ze staroindického písemnictví, památek v novoindických jazycích i z lidové slovesnosti, zpracovává jako esejisticky pojaté medailony, jež čerpají z různých pramenů, aniž by se pokoušely sladit často protikladné verze tradovaných příběhů. Jednotlivá hesla vedle základních atributů a osobních charakteristik každé z postav připomínají jejich památné činy, pohádková dobrodružství a jímavé osudy, zaznamenávají milostné příběhy, hrdinské zkazky i historické legendy, jež se utvářely na indické půdě v průběhu uplynulých tří tisíciletí a jejichž smyslem bylo posluchače a čtenáře nejenom pobavit a zaujmout, ale především povznést, inspirovat, poskytnout příklady hodné následování, poučit o smyslu lidské existence a řádu vesmíru.

Jan Filipský

*Udržovatel světa Višnu v rybím vtělení (**matsja**) zachránil lidstvo před potopou*

S l o v n í k

ADITI (dosl. „bezmezná“), ve védské mytologii personifikovaná představa nadoblačných výšin, nekonečného vesmírného prostoru. Bývá též považována za ztělesnění veškerenstva – je to obloha i vzdušný prostor, matka, otec i syn, jsou to všichni bozi i pět skupin lidí, všechno, co dosud vzniklo i co se kdy narodí (Rgvéd I, 89, 10). Védští pěvci ji vzývají jako mocnou paní kosmického řádu (*rta*), která chrání a udržuje vše živé, podepírá nebeskou klenbu a vyživuje veškerý svět. V řadě hymnů Aditi vystupuje jako matka Áditjů, zbožštěných přírodních sil a nebeských těles, a je proto oslavována rovněž jako dárkyně nehasnoucího světla. Její uctívači se na ni obracejí s žádostí o ochranu a slitování, svěřují její přízni své potomstvo i svá stáda dobytka. Védská Aditi vykazuje dvě základní charakteristiky: první z nich je mateřství, druhou představuje schopnost vysvobozovat z pout viny a fyzického strádání. Někdy je spojována s představou neomezené hojnosti, jejímž symbolem byla pro védského Áru kráva, jindy se ztotožňuje s bezhraničnou zemí či oblohou anebo platí za ztělesnění věčnosti. V pozdější hinduistické mytologii Aditi vystupuje jako manželka mudrce Kašjapy, jenž s ní zplodil boha Višnu v jeho trpasličím vtělení (Vámana) i krále bohů Indru. Ve svém dalším životě se prý Aditi přetělila jako Dėvakí, matka další z Višnuových podob, pastýřského boha Kršny.

ÁDITJOVÉ (Aditjovci), označení skupiny pěti až osmi, později dvanácti védských božstev, jež sídlí v nebeských sférách a svůj původ odvozují od společné matky – Aditi. Zatímco Aditi je hlavně ztělesněním kosmické energie, Áditjové představují personifikované přírodní jevy, případně kosmické síly, jež se za těmito jevy skrývají. Hromadně jsou spojováni s představou světla, zvláště slunečního, a jména řady z nich jsou vlastně jen epiteta Slunce, které je často samo označováno jako Áditja. Za hlavního mezi Áditji je považován Varuna, na němž závisí řádný přirozený chod všech věcí – vesmírný řád (*rta*). Dále se k potomkům Aditi počítají Varunovi nerozluční druzi Mitra („přítel“) a Arjaman („společník“), dárci bohatství a štěstí Bhaga („uštěďovatel“) a Anša („rozdělovatel“), božský léčitel a ochránce manželství Dhátr („uspořadatel“), ztělesnění vtipu a obratnosti Dakša („šikula“) a sluneční bůh Savitr („podněcovatel“) či Vivasván („zářící“). Původ-

ně byli Áditjové pravděpodobně personifikacemi Slunce, Měsíce a pěti planet, v mladším období byli ztotožněni s dvanácti měsíci solárního roku a vůdčí postavení mezi nimi zaujal Višnu. Ve védách jsou Áditjové společně slaveni jako ochranná božstva všehomíra – co je vzdálené, je jim na dosah, na nich spočívá vše, co je stále i co je v pohybu. Rozpoznávají dobro i zlo v lidských srdcích, nenávidí klam a trestají hřích: provinilce uvrhují v okovy, nad svými vyznavači rozprostírají ochranná křídla jako ptáci nad ptáčky. Odvracejí nemoc a neštěstí a lidem spravedlivým skýtají světlo, dlouhý věk, hojné potomstvo a naplnění smyslu života.

AGASTJA, védský zřec a v pozdější mytologii jeden ze sedmi velkých mudrců, proslavený jako znalec kouzel a magie. Podle dávné legendy se zrodil ze džbánu, do něhož spadlo sémě, které vypustili Mitra a Varuna při pohledu na sličnou nebeskou nymfu Urvaši. V hinduistickém bájesloví Agastja vystupuje jako patron a učitel jižních krajů Indie, kde je jeho jméno chováno ve velké vážnosti. Když se jednou všichni velcí mudrcové shromáždili v Himálaji, začala se země pod tíhou jejich učenosti propadat. Proto požádali Agastju, který moudrostí všechny převyšoval, aby se vypravil na jih a uvedl tak svět do původní rovnováhy. Mudrc jejich žádosti vyhověl a jako první přinesl Drávidům vědění a literaturu. Cestou měl za úkol zkrotit pýchu Vinďhijských hor, které v té době již přerostly Himálaj a hrozily, že přehradí dráhu samotnému Slunci. Agastja přikázal, aby se před ním zpupné pohoří sklonilo a setrvalo tak, dokud se ze své jižní pouti nenavráť zpět. K tomu však již nikdy nedošlo a cesta ze severu na jih zůstala otevřená. Když splnil své učitelské poslání mezi Tamily, uchýlil se Agastja jako poustevník na nepřístupný vrchol hory Podijil, kde prý psal učená pojednání o lékařství, astrologii a čarodějnictví. Jednou v lese spatřil své předky, jak visí za konečky prstů u nohou na okraji hluboké propasti, a dověděl se od nich, že je zachránit, jedině když zplodí syna. Stvořil si proto podle svých představ manželku a použil přitom všeho, co je v přírodě nejkrásnější: měla oči laně a ladnost pantera, byla štíhlá jako palma, vonná jako čampakový květ a hebká jako peříčka na krku labutě. Mladá žena byla marnivá a žádala manžela, aby ji obdařil šperky, jaké mají jen bozi. Agastja se tedy vydal do světa, aby získal potřebné peníze. Nakonec dorazil do paláce démonského krále Ilvaly, který byl zapřisáhlým nepřítelem bráhmanů. Kdykoli k němu některý zavítal, proměnil se Ilvalův mladší bratr Vátápi v kozla a hostitel z něj návštěvě připravil chutné skopové. Poté Vátápiho zavolal jménem, ten se prodral z útrob hostů ven a každého tak krutě zahubil. Agastja však pokrm strávil dřív, než překvapený démon stačil bratra vyvolat, takže jedinou odpovědí na jeho slova byl mohutný pšouk. Pokořený Ilvala hosta obdařil nejružnějšími poklady

a kajícíník tak mohl uspokojit touhu své ženy po světském bohatství. Agastja bývá zpodobován jako vousatý stařík malé postavy s vypouklým břichem, oděný do tygří kůže. V levé ruce často svírá růženec, pravou má zpravidla vztyčenou v „kazatelském“ gestu (*vjákhjánamudrá*) – dlaní dopředu, palec a ukazováček spojeny, zatímco ostatní prsty směřují vzhůru. Jeho sídlem je Canopus, nejjasnější hvězda na jižní obloze, jejíž odraz na hladině prý dokáže vyčistit i tu nejhůře zakalenou řeku či vodní plochu.

AGNI, bůh ohně, staré indoíránské božstvo, vedle Indry nejvýraznější postava védského panteonu. Podle dávného mýtu se zrodil z lůna nebeských vod a na svět jej lidem přinesl posel boha Vivasvána (Slunce), bůh větru Mátarišvan. Jako syn legendárního mudrce Kašjapy a božské Aditi bývá Agni někdy řazen mezi Áditje, jindy je považován za syna nebe a země a v pozdějších textech vystupuje i jako syn krále duší zemřelých předků, Angirase. Je ztělesněním ohně ve třech jeho podobách – Slunce, blesku a obětní hranice. S rostoucím významem védského obětního rituálu vystupuje do popředí zvláště poslední aspekt; Agni se stává poslem bohů, ústy a jazykem, jímž požívají obětní krmi, nebeským veleknězem a zároveň i cestou, spojující pozemský a nadpozemský svět. Tlumočí bohům chvalozpěvy přednášené na jejich počest, doprovází je při návštěvách mezi lidmi a umožňuje nebesťanům plně vychutnat vonné úlitby.

Zpodobován bývá jako rudý muž o třech nohách a se sedmi pažemi, zpravidla se dvěma (někdy až sedmi) obličejí, případně se dvěma kozími hlavami. Má sedmero jazyků, vlasy jako ohnivé plameny a z úst mu vyčnívají čtyři ocelové tesáky. V rukou svírá obvykle nádobu na vodu, rákosové pero a kalamář, smyčku, plamenné kopí, velkou a malou lžici na obětiny, palcát, hromoklín (*vadžra*) a trojzubec. Jeho průvodcem a jízdním zvířetem je beran, jindy putuje v kočáře taženém rudými koňmi, z nichž každý má sedm jazyků, a se svým spřežením za sebou zanechává tmavou stopu. Často bývá přirovnáván k mocnému býkovi, rychlému oři či nebeskému orlovi. Protože jej lidé denně znovu rozněcují, je odvěký a mladý zároveň. Skrývá se ve vodách jako nebeský oheň, s deštěm sestupuje na zem a usazuje se v rostlinách, z jejichž dřeva pak třením znovu povstává. Tehdy se o něm hovoří jako o dítěti, které při svém zrodu pohlcuje vlastní rodiče. Živočišným teplem projevuje Agni svoji přítomnost v těle zvířat i člověka; představuje onu životní jiskru, jež doutná v nitru každého stvoření.

Agni je důvěrným společníkem člověka, stálým hostem a pánem lidských příbytků. Jemu lidé vděčí za usedlý způsob života i za ochranu svých obydlí před zlými silami a nepřáteli. Bystrým zrakem střeží zdárný průběh oběti, svým světlem zaplašuje mocnosti temnot, ohnivým jícnem pohlcuje démony a proklává jejich srdce plamennými

Bůh ohně Agni

oštěpy. Sám však nabývá strašlivé ďábelské podoby jako Kravjád („požírač masa“) na žárovišti mrtvol, kde stravuje tělesnou schránku člověka, aby jeho duši v kouři pohřební hranice odvedl do nebeského světa spravedlivých.

Své uctíváče obdařuje Agni všemožným dobrodiním: dohlíží na ně tisíci svých očí, chrání je stovkou železných stěn, bezpečně je vyvede z každé pohromy. Jejich nepřátele spálí jako suché křoví, ty, kdo propadli zlu, porazí jako bleskem zasažený strom. Vládne rovněž všem nebeským, pozemským i podmořským pokladům, skýtá zemi života-dárnou vláhu, zbavuje člověka všech vin a odvrací od něj hněv pána kosmického pořádku Varuny. Vědští pěvci vzývají Agniho hlavně jako dárce rodinného blaha, četného potomstva a hmotného prospěchu. Často v jejich očích nabývá přímo kosmických rozměrů: vyměřil vzdušná prostranství, ozdobil nebe hvězdami, svými plameny a kouřem podepírá nebeskou klenbu, odděluje navzájem svět bohů a lidí a každé ráno pobízí Slunce k pravidelné pouti po obloze.

V pozdější mytologii výrazněji vystupují Agniho antropomorfní rysy a jeho postavu opřádají nejružnější barvitě legendy.

AHALJA, v hinduistické mytologii princezna z púruovské dynastie, provdaná za legendárního mudrce Gautamu. Očarován její krásou, zatoužil po ní král bohů Indra. Vzal proto na sebe podobu jejího manžela a nic netušící ženu svedl. Gautama se však nečekaně vrátil, milence přistihl v objetí a v hněvu na ně uvalil strašlivou kletbu: manželku proměnil v kámen a jejího svůdce připravil o mužnou sílu. Teprve za nějaký čas, po poradě s Agnim, našli bohové způsob, jak Indrův neduh odstranit, a rovněž Ahalja se mohla navrátit zpět do života poté, co se kamene náhodně dotkl Ráma, vtělení boha Višnu.

AIJANÁR, staré drávidské božstvo, které bylo převzato do hinduistického panteonu. Jeho kult je rozšířen hlavně v Kérole a Tamilnádu. Vystupuje jako ochránce cest a je žádán o přispění proti hladu a nálezům. Zrodil se podle pověsti ze spojení bohů Šivy a Višnu, když Višnu přijal podobu svůdné nymfy Móhiní, aby lstí připravil nepřátele bohů (*asury*) o kalich s nápojem nesmrtelnosti. Jeho jízdním zvířetem je černý kůň, řídčeji bílý slon, a k jeho symbolům patří korouhev s kohoutem, bič, meč a štít, luk a šíp, sekyra a poutnická hůl. Známý je i pod jmény Aijappan, Hariharaputra a Šásta.

AIRÁVATA, mytický bílý slon se čtyřmi kly, jeden ze strážců světových stran a vládce všech slonů, jehož si zvolil za své vozidlo (*váhana*) bůh Indra. Podle pozdního mýtu Airávata způsobil, že bohové počali stloukat mléčný oceán. Když jednou navštívil Indrův nebeský dvůr popudlivý kající Durvásas, věnoval králi bohů vzácný květinový věnec a Indra jej pověsil Airávatovi kolem klů. Včely přilákané vůní květů však slona rozdráždily natolik, že věnec strhl a odhodil. Durvásas to považoval za osobní urážku a celý Indrův ráj spolu se všemi nebešťany proklel: přivolal na ně stáří se všemi neduhy. Jejich někdejší mládost a svěžest mohl obnovit jedině doušek nektaru, získaného stloukáním oceánu mléka, na jehož hladině na závitech kosmického hada Šeši prodlévá bůh Višnu. Airávata jako původce kletby se rovněž ukryl v mléčných hlubinách a vynořil se, teprve když společným úsilím bohů a démonů oceán vydal nápoj nesmrtelnosti spolu s dalšími záračnými dary. Indra na hřbetě svého slona sesílá na zemi vláhu, kterou Airávata čerpá v podsvětí, a oba společně chrání východní prostory vesmíru.

AMBIKA („matička“), staré přírodní božstvo, původně spojené s kultem plodnosti, v pozdější hinduistické mytologii ztotožňované s ženskou složkou tvořivé energie (*šakti*) boha Šivy. Podle pověsti v postavě Ambiky soustředili bohové veškerou svoji moc, aby přemohli strašlivého buvolího démona Mahiśásuru, jenž uchvátil vládu nad jejich světem. Nebešťané z částí sebe samých vytvořili ženu, která

ztělesňovala nejenom veškeré božské vlastnosti, ale i nadpозemskou krásu, a v lítém boji démonského vládce, jenž k ní zahořel vášní, nakonec zahubila. Zpodobována bývá na lvu, s osmnácti pažemi, a mezi její charakteristické atributy patří štít a meč – symbol zmaru –, zrcadlo a postavička dítěte. Ambika bývá někdy považována též za personifikaci podzimu, nejplodnějšího ročního období, a jejímu rozmaru jsou připisována horečnatá onemocnění a další podzimní neduhy.

ANANGA („beztělý“), přízvisko hinduistického boha lásky a milostné rozkoše Kámy, jehož Šiva spálil na prach pohledem svého třetího oka za to, že v něm vzbudil tělesnou žádost a vyrušil ho tak při pokání. I v této podobě však Káma nadále přetrvává jako představa věčného mládí v mysli všech živých bytostí. Podle jiné legendy se nakonec Šiva nad nešťastným bohem lásky slitoval a umožnil mu získat novou tělesnou schránku v podobě Kršnova syna Pradjumny.

ANANTA („nekonečný“), mytický had zvaný též Šéša, na jehož těle spočívá v mezidobí mezi zánikem světa a jeho novým stvořením bůh Višnu jako ztělesnění neprojevené vesmírné energie. Ananta má tisíc hlav, je modré či purpurové barvy a jeho mohutné závit symbolizující věčnost obepínají celou zemi. Vystupuje jako nejvyšší vládce *pátály* – poslední ze sedmi podsvětních sfér – i jako pán nágů, hadích démonů, kteří ztělesňují životodárnou vláhu a plodородnou moc přírody. Kdykoli Ananta zívne, způsobí zemětřesení, a santálový prach rozvířený jeho dechem občas zakryje celou oblohu. V hinduistické ikonografii jsou jeho hlavními atributy pluh a tlouk na drcení obilí.

ANASÚJA (dosl. „prostá zášti“), legendární postava kajícnice, která si krutou askézí vydobyla nadpřirozenou moc. V mytologii velkých indických eposů vystupuje jako manželka poustevníka Atriho a jako matka popudlivého mudrce Durvásase. Je oslavována jako předobraz ctnostné a věrné ženy, která je bezvýhradně oddána manželovi. Když se Atrimu jednou zachtělo půvabů proslavené kurtizány, Anasúja nejenom nic nenamítala, ale dokonce svého chromého a nemohoucího chotě odnesla na schůzku na zádech. Cestou Atri urazil jiného svatého muže a byl proklet, že na úsvitu příštího dne zemře. Anasúja však zakázala Slunci vyjít a svět se ocitl v temnotách, dokud bohové nepřiměli uraženého světce, aby svou kletbu odvolal. Jindy Anasúju navštívili v její poustce bohové Šiva, Višnu a Brahma, kteří na sebe vzali podobu potulných kajícníků. Protože chtěli vyzkoušet její ctnost, vyslovili přání, aby jim předložila jídlo nahá. Jelikož zákon pohostinnosti žádal, aby byla svým hostům ve všem po vůli, proměnila vynalézavá žena božskou trojici v nemluvnata, nakojila je a dala souhlas k je-

jich propuštění teprve poté, co se jejich manželky podrobily podobné ponižující zkoušce cudnosti.

ANGIRAS, védský zřec spojovaný s kultem ohně, jemuž je připisováno autorství řady hymnů Rgvédu. Bývá pokládán za prvního obětníka a zakladatele obětního rituálu a v království předků zastává úřad vrchního velekněze. V pozdější mytologii má Angiras, zrozený z myslí božského Brahmy, přisouzenou úlohu učitele transcendentních pravd. Se svými manželkami, z nichž každá symbolizuje určitou duševní schopnost či ctnost, podle pověsti zplodil Havišmány – předky válečnické kasty kšatrijů –, a je tedy zároveň považován za jednoho ze zakladatelů lidského rodu. Jako mudrc, který osvětlil svět svým věděním, je Angiras spojován se světlem a světelnými jevy: sám bývá ztotožňován s planetou Jupiterem, jeho dcery ztělesňují jednotlivé měsíční fáze a do souvislosti se svítivými tělesy na obloze jsou zpravidla uváděni i jeho mužští potomci – Ángirasové.

ÁNGIRASOVÉ, skupina védských kněží, kteří původně prováděli hlavně zápalné oběti a postupně se stali vykladači posvátných zákonů, tradičních ritů a magických průpovědí. Jejich úkolem bylo především chránit pomocí magie nerušený průběh oběti před nepříznivými vlivy. Jsou považováni za potomky Angirase či boha ohně Agniho, který bývá zpravidla sám vzýván jako Angirasův syn. V mladší védské mytologii vystupují Ángirasové jako ztělesnění nebeských těles a jevů či jako polobožské bytosti, zajišťující spojení mezi světem lidí a bohů; v tomto posledním případě by mohli představovat personifikace plamenů obětního ohně, vystupujících v úloze poslů, kteří přenášejí lidské obětiny do nebeských sfér. Je jim přisuzována životní síla, jakou lze získat jen dobrými skutky a obětmi, a vládnou nad léčivými bylinami, jež rostou na pláních i horských úbočích.

ANŠA (dosl. podíl), ve védské mytologii jeden ze synů božské Aditi. Představuje bohatou válečnou kořist, štěstí v dobývání hmotného prospěchu. Rovněž ztělesňuje onu část obětin, jež náleží bohům a panovníkovi. Přízviskem Anša (ve významu „zbytek“) je někdy označován též sluneční bůh Súrja jako připomínka toho, že nebeský řemeslník Višvakarman na své brusce zmenšil sluneční kotouč o osminu, aby Súrjova manželka Sañdžña dokázala snášet jeho jas.

ANUMATI („přízeň“), védská bohyně ztělesňující štědrost a blahovůli nebes, dárkyně prozíravosti, bohatství, plodnosti a dlouhého věku. V pozdější mytologii vystupuje jako personifikace 15. lunárního dne, předcházejícího úplňku, kdy bohové i duše zemřelých předků přijímají úlitby smrtelníků s mimořádnou přízní. Jejím přičiněním se v lů-

ně utváří zárodek příštího života, a vědšší pěvci se proto na ni obra-
cejí se žádostí o mužského potomka.

ÁPAH, ve védské mytologii personifikace nebeských i pozemských vod. Jsou to božské manželky a matky, jež obklopují pána vesmírného řádu Varunu, obdařují lidi přízní a bohatstvím, dávají jim sílu, zdraví a nesmrtelnost. Mají též svrchovaně očištnou moc: zbavují poskvrny a smývají hříchy. Vodní příval, který vzniká v nebeských výšinách, je-
jich zásluhou oplývá medovou sladkostí a je opojný jako samotná božská *sóma*, nápoj krále bohů Indry. Z kosmického hlediska před-
stavují všudypřítomné vody vesmír v prapůvodním stavu nerozlišné jednoty, jenž předcházela procesu tvoření. Z nich se zrodilo vše, co se na světě hýbe i co zůstává nehybné, v jejich lůně spočívá oheň, rod-
ný syn vod.

APÁMNAPÁT („syn vod“), staré indoíránské božstvo, původně asi duch vod, později ztotožněný s představou nebeského ohně, jenž sídlí v oblačných výšinách. Odívá se blesky, je zlaté barvy a září nehas-
noucím jasem. Rodí se ve vodách, prodlévá na nejvyšším místě a od-
tud sestupuje na zemi, do lidských příbytků. Jako zárodek je skryt ve vodě a také v rostlinách, odkud jej lze vyvolat třením dvou dřev o se-
be. Někdy je považován za tvůrce veškerenstva, jindy bývá ztotožňo-
ván s Mátarišvanem, jenž přinesl nebeský oheň lidstvu.

APSARAS („trest vod“), v indické mytologii označení svůdných ne-
beských nymf, jež obývají rajský svět vládce bohů Indry. Původně
představovaly ztělesnění oblaků a mlžného oparu na obloze, v poz-
dější mytologii vystupují jako družky božských zpěváků a hudebníků
(*gandharvů*), jako nebeské tanečnice, jež obšťastňují duše bojovníků
padlých v boji. Dovedou po libosti měnit podobu a často se zjevují ja-
ko vodní ptáci. Podle některých pramenů povstaly při stloukání mléč-
ného oceánu, podle jiných jsou plodem obraznosti boha Brahmy. Údaje o jejich počtech se rovněž značně různí – od sedmkrát 6000 do
35 milionů. Pouze 1060 je jich však uváděno jako hlavních. Protože
apsarasy zpravidla neskrblí svými půvaby, využívají jich bohové občas
k tomu, aby svedly některého z kajícníků a překazily tak jeho pokání,
jímž by se mohl povznést mezi nebešťany a ohrozit jejich moc. Mno-
hé z nich na svou opovážlivost doplatily, když je rozlícený, ze soustře-
dění vytržený asketa proklel: luznou Rambhu začaroval mudrc Višvá-
mitra na tisíc let v kámen, Adrika byla odsouzena žít v řece Jamuně
v rybí podobě, pět jiných nebeských krásků kletba proměnila na sto
let v krokodýly. Většina apsaras se vyznačuje nejenom přelétavostí
a lehkomyšlností, ale i macešským vztahem k vlastnímu potomstvu,
jež obvykle po porodu ponechávají svému osudu. Nechybí však mezi

nimi ani oddané manželky a matky, jako Kálidásou proslavené Urva-
ši či Šakuntala. Oblíbeným pozemským příbytkem apsaras jsou kme-
ny stromů, zejména posvátné smokvoně či banyánu, z jejichž nitra se
prý někdy ozývá jejich zpěv doprovázený zvuky činelů a louten gan-
dharvů. Rády rovněž sídlí v horách, v řekách a lesních jezerech a ne-
chybí ani mezi obyvateli paláce pána vod Varuny na dně oceánu. Pro-
tože jejich zamilovanou zábavou jsou vrhcáby, vyzývají je hazardní
hráči, aby jim poskytly štěstí ve hře. Bližšího kontaktu s apsarasami by
se však smrtelník měl raději vyvarovat, protože podle staré védské
představy mohou v jeho nitru vyvolat takovou přemíru milostného ci-
tu, že může vést až k pomnutí smyslu.

ARDHANÁRÍŠVARA („pán napůl žena“), mytologická postava boha
Šivy v androgynní podobě, jež představuje nejvyšší spojení mužské-
ho a ženského tvořivého principu. Pravá polovina jeho těla je muž-
ská, v rukou zpravidla svírá trojzubec, sekyru, meč a almužní misku
z lidské lebky, levá polovina vykazuje znaky ženského pohlaví a k je-
jím atributům patří náušnice, na čele tilak, v rukou zrcadlo, červe-
ný lotos a růženec. Nejčastěji má dvě až čtyři paže, řidčeji napravo
dvě a nalevo jednu, přes levé rameno směrem do pravého podpaž-
dí se mu vine had, vrkoče vlasů mu na pravé straně zdobí srpek mě-
síce. Jako kombinace mužské a ženské složky symbolizuje Ardhaná-
rīšvara vyvrcholení milostné touhy (*kāma*), kdy ženská polovina má
přisouzenu mnohem vášnivější, vznětlivější a plodotvornější úlohu
nežli její mužský protějšek. Při pohledu na toto spojení obou proti-
kladných sil by se lidská mysl měla povznést podle tradiční předsta-
vy od objektivní reality do nadsmyslového světa, kde mizí dvojnost
protikladů, omezenost jednotlivce a rozdíly pohlaví a kde člověku
kyne vysvobození v jednotě s absolutnem – neosobní duchovní sub-
stancí (*brahma*).

ARDŽUNA („bílý“), legendární postava prince z rodu Pánduovců,
jednoho z hlavních hrdinů staroindického eposu Mahábhárata. Pro-
tože jeho otci, králi Pánduovi, kletba nedovolovala, aby se dotkl ženy,
využila královna Kuntí kouzelné průpovědi, jejímž prostřednictvím
počala syna s vládcem bohů Indrou. Od dětství se Ardžuna cvičil v uží-
vání zbraní, zejména oštěpu a luku, a při turnaji na dvoře pánčálské-
ho krále získal pro sebe i své bratry ruku princezny Draupadí. Když se
schylovalo k velké bratrovražedné válce mezi spřízněnými rody Pán-
duovců a Kuruovců na Kuruově poli, Ardžunu zachvátily pochybnos-
ti, zda má právo pozdvihnout zbraň proti pokrevním příbuzným. Aby
rozptýlil Ardžunovu nevědomost, vyložil mu jeho vozataj, božský Krš-
na, na bojišti své učení o vesmírném řádu a lidské povinnosti v подо-
bě nábožensko-filozofické básně Bhagavadgíty.